

5. Чорновіл В. Твори: У 10-ти тт. – К., 2002–2009.
6. Центральний державний архів громадянських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 32. – Спр. 2661. – 53-54.
7. Там само. – Спр. 2642. – Арк.114.
8. Обращение к национальным меньштвам, проживающим на Украине // Листок прес-служби УГС. – 1988. – № 5. – 24 липня; Звернення ЗП УГС до урядів країн-учасниць Гельсінського процесу // УГС в документах. – б/м, б/р. – С.13-15; Звернення ВК УГС до неукраїнського населення республіки // УГС в документах. – б/м, б/р. – С. 15-17.
9. Шабаєв С. За торжество закону // Вільна Україна. – 1989. – 5 травня.
10. Звернення російського руху „Друзів українського мистецтва і літератури” // Поступ. – 1989. – № 6.
11. Звернення представників національних меншостей до громадян УРСР // Віче. – 1989. – № 10.
12. Овсієнко В.В. Мої університети // www.helsinki.org.ua.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2642. – Арк. 159.
14. Зисельс Й. Если не сей час... (статті, інтерв'ю, виступлення. 1989-2006 гг.). – К., 2006. – С. 233.
15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр. 2642. – Арк. 96-97.
16. Доповідь першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького // Радянська Україна. – 1989. – 17 травня.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2555. – Арк. 26.
18. Там само. – Спр. 2540– Арк.137.
19. Там само. – С. 138.
20. Кравчук Л.М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. – К.: Століття, 2002. – С.48-49.

О.С. Білявська

УДК 94(477)

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто питання збереження національної ідентичності українців у процесі розбудови незалежної української держави. Підкреслено актуальність цієї проблеми в умовах інтеграції

України в європейський та світовий простір, зроблено спробу визначити шлях виховання у громадян, зокрема молоді, почуття національної свідомості та патріотизму.

Рассматривается вопрос о сохранении национальной идентичности украинцев в процессе возрождения независимого украинского государства. Подчеркнута актуальность этой проблемы, намечены способы воспитания у граждан, особенно молодежи, национального самосознания и патриотизма.

This article is devoted to the issue of maintenance of Ukrainians' national identity in the process of alteration of the independent Ukrainian state. An author underlines actuality of this problem in terms of integration of Ukraine in European and world space, tries to identify the ways of education for citizens, in particular youth, senses of national consciousness and patriotism.

Ключові слова: національна ідентичність, глобалізація, деетнізація, етнополітика, інтеграційні процеси, етномовна ситуація.

Проблема національної ідентичності – одна із найактуальніших у розвитку українського суспільства. Особливого значення вона набула після проголошення незалежності України, коли з'явилися реальні можливості завершення формування української нації та інтеграції у світовий та європейський простір.

Теоретичне осмислення процесу етнічного ренесансу в умовах всесвітньої інтеграції та глобалізації, можливих ризиків деетнізації українців в умовах незавершеного державотворення – одне із найважливіших питань в історіографії. Важливими для вивчення питання є роботи вітчизняних науковців Г. Лозко, В. Євтуха, В. Наулко, С. Макарчука, М. Юрія та ін., а також матеріали парламентських слухань „Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження”, що відбулися у Верховній Раді 9 грудня 2009 р. У заході, організованому парламентським комітетом з питань культури і духовності, взяли участь народні депутати, представники творчих спілок [1].

У сучасних інтеграційних процесах виникає багато нових проблем та актуалізуються деякі попередні етнокультурні та етномовні. Нині спостерігаються значні суперечності між інтеграцією суспільно-економічного й культурного життя з одного боку та етнізацією – з другого. Проблема взаємовпливу цих процесів належить до найменш вивчених і, водночас, найбільш складних. Наразі ці процеси майже не досліджені сучасними етнографами, істориками, політологами, а

якщо і вивчаються, то, переважно, в аспекті деетнізації, з негативною оцінкою [2, с. 34]. Вивчення публікацій з цієї тематики дає можливість зробити висновок, що автори акцентують увагу на таких актуальних питаннях: якою має бути державна політика в умовах глобалізації, яка пов'язана із загрозою уніфікації суспільства та його ознак етнічності? Які існують чи будуть створені механізми захисту національного інформаційного та культурного простору, – та намагаються дати на них відповідь. Запропоноване дослідження є спробою аналізу наявної практики, виявлення позитивного досвіду та нерозв'язаних проблем з метою визначення перспективи.

Систематизація інформації з різних джерел дає можливість розглядати сучасні процеси інтеграції та глобалізації не як штучне, а цілком закономірне явище, пов'язане з модернізацією суспільства в умовах науково-технічної революції. Реалією є постійна зміна етнографічної ситуації у світі. Сучасна епоха характеризується становленням десятків нових держав, виходом на історичну арену багатьох маловідомих для більшості країн народів. При цьому домінуючою залишається тенденція до зменшення кількості народів, що живуть на планеті. Причини такого стану справ надзвичайно різноманітні – від консолідації споріднених етнічних груп у великі етнічні спільноти до асиміляції окремих етносів їхніми сусідами [3, с.5]. У постіндустріальну добу сформувалися нові міждержавні відносини, коли домінували ті народи, які трансформувалися в нації у попередні сторіччя, створивши свої національні держави. Водночас аналіз публікацій засвідчує, що у високо розвинутих країнах, які є носіями процесів модернізації та інтеграції, зберігаються етнічні основи розвитку – німці відрізняються від англійців, англійці від італійців тощо. Це є доказом того, що згадані процеси не нівелюють етнічних проблем та національного характеру культур, і в цих умовах можна забезпечити повноцінний сучасний культурно-цивілізований розвиток. Отже, інтеграційні процеси та „націоналізм” є двома закономірно обумовленими сторонами світового прогресу.

Україна – одна з найбільших країн Європи, її народ належить до східнослов'янської гілки індоєвропейської етнолінгвістичної сім'ї. Українці – це стійка спільнота людей, яка історично сформувалася на певній території і зберегла відносно стабільні особливості культури, включаючи мову, а також етнічну самосвідомість. Україна здобула свою незалежність наприкінці ХХ ст. і є „спізнаним націєтворенням”.

Попереду – шлях, яким пройшли інші європейські держави, більшість її населення бачить себе в загальноєвропейському контексті. Держава має вирішити питання, як зберегти свою самобутність, прагнучи одночасно до впровадження уніфікуючих принципів єдиної Європи.

Однак століття бездержавності привчили багатьох українців не лише дивитися на себе очима колонізаторів, а й прийняти створюваний негативний образ України як відсталі, неосвіченої, нецивілізованої спільноти з примітивною культурою і без перспектив повноцінного державного існування в сучасному світі. Не позбувшись постколоніальних проблем, Україна має відповідати на потужні виклики глобалізації, яка, з одного боку, створює нові можливості для матеріального і культурного розвитку, а з другого – підтримує і поглиблює наявні диспропорції та деформації. На думку Володимира Яворівського, нині в українському суспільстві проявляється „болочий колоніальний синдром”, він охоплює політику, і культуру та економіку. Натомість Микола Жулинський вбачає причиною низького рівня національної ідентичності те, що український народ так і не набув довіри до всіх державних інституцій, має невисоку громадянську активність та скептичні погляди на майбутнє держави. Влада її не культивувала, а народ без віри не набуває національної гідності [4].

Беручи до уваги всі аспекти проблеми, зазначимо, що культурна інтеграція із західною цивілізацією надзвичайно актуальна для України. З одного боку, бачимо прагнення Заходу інтегрувати у своє культурне поле посткомуністичні суспільства, насамперед найближчі до нього в культурно-історичному плані, з другого – бажання України швидко побудувати ефективний суспільний устрій через входження до Європейського та світового простору. У науковій літературі ця ідея втілилась у пропозиції реалізувати підхід „тотального культурного впровадження”, коли нація добровільно та свідомо сприяє масовому в масштабі всієї країни абсорбуванню передових управлінських технологій та організаційної культури, які надходять ззовні разом з іноземними інвестиціями, капіталом і технологіями [5, с.229]. Водночас політика відкритого суспільства у сфері національної ідеології і культури, неготовність країни до впровадження західних технологій породжують гострі проблеми. Вони пов'язані передусім з: 1) впливом з України висококваліфікованої робочої сили, науковців, творчих працівників; 2) руйнацією інфраструктури науково-дослідних, проектно-технологічних робіт, скороченням

обсягів виробництва, а іноді й повним занепадом деяких видів діяльності внаслідок неконкурентних засад української економіки; 3) меркантилізацією освіти та культури; 4) вестернізацією культури; 5) широким запровадженням найгірших зразків масової культури. Ліквідація зазначених негативних факторів – першочергове завдання держави у сферах науки, освіти, культури [6, с.230].

Умовою входження України до спільноти розвинутих держав є витворення власної моделі державного та культурного розвитку суспільства. На нашу думку, шлях України у світову співдружність проходить не через зречення своєї культури, а завдяки залученню власних унікальних механізмів життєтворення та суспільного поступу. Це не означає, що об'єктом запозичення не можуть бути досягнення в окремих сферах – науці, техніці, технологіях. Зазвичай, власна модель державного та культурного розвитку суспільства набуває своєї довершеності, коли апробовані досягнення світової культури проймають клітинки власного „я” етносу, тобто запозичення набуває форми діалогу культур. Саме через самореалізацію унікальних національних культур відбувається самореалізація світової цивілізації. Відбудувавши на цих принципах українську модель культурного розвитку, ми отримуємо єдине реальне підґрунтя щодо входження до європейського та світового простору.

Одним із головних засобів визначення національної ідентичності є українська мова і культура. У літературі з цієї проблематики визначається роль української мови як етнозберігаючого чинника, генетичного коду нації, який поєднує минуле з сучасним і спрямований у майбутнє. Рівень розвитку національної мови відображає рівень розвитку самої нації та культури [7, с.51]. Стратегічним завданням держави після здобуття незалежності стало подолання русифікації, забезпечення активного вживання української мови у всіх сферах життя суспільства. Згідно з переписом населення 2001 р., мову своєї національності вважають рідною 85,2 % українців. Зважаючи на те, що частка українців в етнопонаціональній структурі суспільства становить 77,8 % й беручи до уваги певний відсоток українізованих осіб з-поміж національних меншин, загалом українську мову вважають рідною 67,5 % населення України [8, с. 10]. Вперше за останні 40 років зафіксовано тенденцію до збільшення кількості осіб, які визнають українську мову рідною: від 71,6 % в Одеській області до 99,9 % у Тернопільській. Винятками є лише Луганська і Донецька

області, Автономна республіка Крим і Севастополь, де ці показники становлять: 50,4; 41,2; 40,4 і 29,6 % відповідно. Зменшення тих, хто назвав рідною російську мову, спостерігається у традиційно російськомовних регіонах – у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській областях [9, с.255-256].

Зауважимо, однак, що реальна етномовна ситуація в Україні набагато складніша, ніж її відбиває офіційна статистика. Українська мова як державна ще не набула необхідного поширення в усіх її функціональних виявах на всій території України. Так, і нині, після 18 років незалежності, російська мова домінує на українському книжковому ринку, в українському інформаційному просторі, на кіноринку, як телепродукт, у шоу-бізнесі. Із національно питомих сфер за останнє десятиріччя витісняється українське слово [10]. Тому в умовах власної державності перед Україною стоїть завдання консолідувати українців, формуючи їх національну свідомість за допомогою відродження історичної пам'яті, піднесення престижу української мови й культури, почуття єдності нації незалежно від особливостей історичного розвитку, адміністративного, політичного статусу, регіональних особливостей.

У грудні 2009 р. у Миколаєві відбувся X Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика, організатором якого стали Міністерство освіти і науки України та Ліга українських меценатів. Це є щорічний загальнонаціональний захід для піднесення рівня знань з української мови, виховання у молодого покоління любові до мови свого народу, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. За десять років проведення конкурсу у ньому взяло участь 50 мільйонів учасників. Відповідно до Указу Президента України В. Ющенка від 28 листопада 2009 р. „Про деякі заходи щодо піднесення ролі української мови” передбачено виділення з державного бюджету коштів на виплату 14 щорічних стипендій Президента України переможцям Міжнародного конкурсу. В організації конкурсу беруть участь представники української діаспори – Союз українок Австралії, Крайові управи ветеранів дивізії „Галичина” США, Канади, Австралії, Фундація імені І. Багряного, меценати з Торонто [11].

Однією з головних складових ознак українського етносу є етнічна свідомість. Вона формується передусім на основі вивчення історії української культури, історії своєї Батьківщини. Знання кожної

людини про належність її до певного етносу має важливе значення для формування як окремої особистості, так і всього народу в цілому. У сучасних умовах етносоціальна культура розглядається як визначний фактор відродження національної самобутності українського народу. Особливо важливо у процесі опанування історії культури України врахувати самобутні, неповторні риси культури, які властиві тільки українцям, вирізняють їх від інших. Йдеться, насамперед, про такі своєрідні риси національної самобутності, які виявляється у національних традиціях, національних звичаях, національних обрядах та в інших моментах національно-самобутнього формування національної культури як фактора відродження самобутності. Водночас важливо прагнути до збагачення національно-особливого, самобутнього найбільш змістовними цінностями міжнародного, загальнолюдського, запозиченого в інших народів [12, с.73].

Не менш важливе значення має знання історії своєї країни. Попри певні проблеми щодо розвитку цієї галузі науки – теоретичних та методологічних основ висвітлення деяких її періодів, певної політизації в оцінюванні подій та історичних постатей – історія України дає знання з широкого комплексу питань соціально-політичного життя українського народу з найдавніших часів до сьогодення, що дає можливість визначити особливість сучасного розвитку країни та його перспективу. Поставлене перед суспільством завдання щодо усвідомлення всіма громадянами своєї національної самобутності вимагає постійного поширення та активної пропаганди історичних знань. Особлива відповідальність покладена на заклади освіти, зокрема на вищі навчальні заклади. Реформування вищої технічної освіти актуалізувало проблему її гуманізації – набуття майбутніми спеціалістами достатнього обсягу гуманітарних знань, насамперед про історичне минуле України, та формування на цій основі національної свідомості, почуття патріотизму.

У зв'язку з висунутим Міністерством освіти і науки України перед вищими технічними навчальними закладами завданням щодо удосконалення викладання курсу „Історія України” особливого значення набуває досвід організації цієї роботи кафедри історії Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут” (завідувач – доктор історичних наук, професор С.О. Костилева). Викладання дисципліни „Історія України” проводиться з урахуванням того, що студенти під час навчання у середній

школі успішно засвоїли необхідний мінімум конкретно-історичних знань про минуле України, у загальних рисах ознайомлені з ключовими поняттями, джерельною та методологічною основою історії як науки, мають певні навички самостійного аналізу історичних подій. Тому курс „Історія України”, зорієнтований на вивчення соціально-політичних проблем, поділених на чотири окремих розділи (модулі). Матеріал першого розділу – „Етнополітичний контекст української історії” – за результатами аналізу історичних джерел та історіографічного огляду літератури дає можливість визначити періоди, закономірності формування та розвитку етнополітичних процесів в Україні; зробити аналіз історіософських концепцій щодо формування та розвитку українського етносу, виробити особистий погляд на згадану проблему; визначити історичні аспекти появи численних етносів в Україні. Другий розділ – „Історичний поступ української держави” – допомагає студентам визначити основні закономірності, суть і наслідки етапів та процесів державотворення; враховуючи особливості сучасних процесів з’ясувати особисту участь у них. Завдяки третьому розділу – „Зародження української соціальної системи, наявність в ній ознак міжнародного впливу, поєднання історичного і сучасного” – на основі знань попереднього життя українського народу студенти мають нагоду зрозуміти особливість сучасного соціально-політичного розвитку суспільства та його перспективу. Основна мета четвертого розділу – „Історія формування та визначальні тенденції у розвитку освіти, науки, техніки як фундаментальних основ життя українського народу” – визначити історичні аспекти виникнення та функціонування освітніх систем в Україні, закономірності становлення вищої освіти, проаналізувати розвиток науки і техніки в Україні як невід’ємної частини світової науково-технічної революції. Професорсько-викладацьким складом кафедри розроблено і видано робочу програму курсу, навчальний посібник „Історія України: соціально-політичні аспекти”, деякі інші навчально-методичні матеріали, що забезпечують умови для повноцінного засвоєння майбутніми спеціалістами курсу з вітчизняної історії [13, с.3]. Позитивно можна оцінити впровадження Міністерством освіти і науки України в циклі гуманітарних дисциплін у технічних вищих навчальних закладах курсу „Історія української культури”. Очевидно, що проблема формування національної самосвідомості перебуває на стику історичних, мовознавчих, культурологічних та політичних наук.

Цікавим є інший досвід роботи зі студентами. У 2009 р. у Києві відбувся міжнародний симпозіум „Україна у 2010 – 2020 роках”, організований Українським центром глобальних і національних стратегій і рухом „Європейський конгрес України”. Після дискусії за „круглим столом” та виступів у Києві зарубіжні й українські вчені-україністи у межах симпозіуму побували у різних регіонах України, зокрема на Волині. Зі студентами та викладачами Волинського національного університету ім. Лесі Українки та Луцького національного технічного університету зустрілися науковий співробітник Інституту центральної і східної Європи Андреас Умланд та директор програм фонду „Українська перспектива” Олексій Подольський. Вони висловили своє бачення о можливих шляхів розвитку України в найближчому десятиріччі [14].

Отже, визначивши найважливішу роль розвитку гуманітарної сфери – науки, освіти, культури – щодо збереження національної ідентичності в умовах інтеграції та глобалізації без заперечення стратегічного значення для України модернізації, створення найновітнішого, наукомісткого, високотехнологічного матеріального виробництва, можна зробити висновок, що це співвідношення і є українським шляхом долучення до Європейської та світової спільноти. Воно буде лише тоді успішним, коли на основі вирішення складних проблем на теренах України буде знайдено унікальну модель подолання суперечностей у розвитку всього людства.

Однією з важливих умов реалізації цієї ідеї є здійснення державної етнополітики України. Її мета – забезпечити консолідацію поліетнічного суспільства навколо української нації – основного суб’єкта етнополітики. Фактично ми є свідками інтенсивного пробудження етнічної самосвідомості і прагнення до відродження етнічної самобутності представників національних меншин, які є громадянами нашої держави. Не можна не погодитися з думкою про те, що культура кожного етносу є унікальним, багатогранним явищем. Знання етнічних особливостей національних меншин дають змогу краще визначити й усвідомити роль і місце власного народу в колі інших. Етнонаціональні проблеми мають вирішуватися не через перегляд кордонів, а рішучою боротьбою з національним екстремізмом та шовінізмом в усіх його виявах, створенням умов інтеграції етнічних спільностей, вільного і всебічного розвитку всього народу України незалежно від національної приналежності [15, с.3].

Ще одним вельми суттєвим чинником усвідомлення національної самобутності українців стало функціонування України як самостійного суб'єкта міжнародно-правових, політичних та економічних процесів. Зокрема, прихід у державу представництв міжнародних міждержавних, неурядових, іноземних фірм та утворення спільних українських та іноземних підприємств відіграли важливу роль у становленні українського етносу як визначального цементуючого компонента у державотворчих процесах. Це відбулося в інтегруванні української мови в діяльність таких організацій (підбір кадрів зі знанням української мови для роботи в Україні; офіційне листування українською мовою; введення до штату перекладачів з української мови тощо) [16, с.11-12].

Отже, процес формування національної самосвідомості є складним, він залежить від багатьох факторів. За підсумками парламентських слухань з цього питання передбачається рекомендувати Верховній Раді ухвалити проекти законів про культуру, про мови, про концепцію державної мовної політики, про національний культурний проект; кабінету Міністрів – розробити і подати до парламенту проекти концепції розвитку гуманітарної сфери, регіональної політики, державно-конфесійних відносин; Міністерству культури і туризму – розробити і подати до парламенту державні програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини до 2015 р., матеріально-технічного забезпечення закладів культури у сільській місцевості, розвитку Національного заповідника „Хортиця”. Успіх реалізації цих заходів залежить від об'єднання зусиль державних органів, політичних партій, громадських організацій – всього суспільства.

1. Шевчук Ю. Ми опинилися на небезпечній для держави межі // Голос України. – 2009. – 11 грудня.

2. Глобализация – этнизация: этнокультурные и этноязычные процессы: в 2 кн. [отв. ред. Г.П. Нещименко]; науч. Совет РАН „История мировой культуры”; Ин-т Славяноведения РАН. – М.: Наука, 2006. – Кн.1 – 2006. – 486 с.

3. Цапок С.О. Етнодемографічна картина сучасного світу (енциклопедичне дослідження). – Львів: ІРД НАН України, 2007. – 418 с.

4. Ромашкіна О., Шевчук Ю. Українці не відчують своєї національної ідентичності // Голос України. – 2009. – 11 грудня.

5. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Товариство „Знання”, КОО, 1998. – 251 с.

6. Там само.
7. Лозко Г.С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етно-релігієзнавчий аспект. – К.: „Артек”, 2001. – 301 с.
8. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етно-національна структура українського суспільства. Довідник. – К.: „Наукова думка”, 2004. – 344 с.
9. Малий етнополітологічний словник / О.В. Антонюк, В.І. Волобуєв, М.Ф. Головатий та ін. – К.: МАУП, 2005. – 288 с.
10. Мовчан П. Камо грядеш, Україно? // Голос України – 2009. – 24 грудня.
11. Короненко С. Десятий стартував у Миколаєві // Голос України. – 2009. – 12 грудня.
12. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ун-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.
13. Історія України (соціально-політичні аспекти): Навчально-методичні матеріали до вивчення дисципліни для студентів денної форми навчання усіх спеціальностей /Уклад.: С.О. Костилова. – К.: Наук. світ, 2008. – 44 с.
14. Мандзюк Ф. Виклики наступного десятиріччя //Волинь. Незалежна громадсько-політична газета. – 2009. – 29 грудня. – №146.
15. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.
16. Євтух В. Б. Етносоціальні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. – К.: ВД „Стилос”, 2004. – 243 с.

А.О. Ліхолат

УДК (477)+(4)114

НАУКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Досліджуються процеси розвитку науково-технологічної сфери України в умовах формування ринкових відносин, перетворення наукової системи із регіональної у національну.

Исследуются процессы развития научно-технологической сферы Украины в условиях формирования рыночных отношений, преобразование научной системы из региональной в национальную.